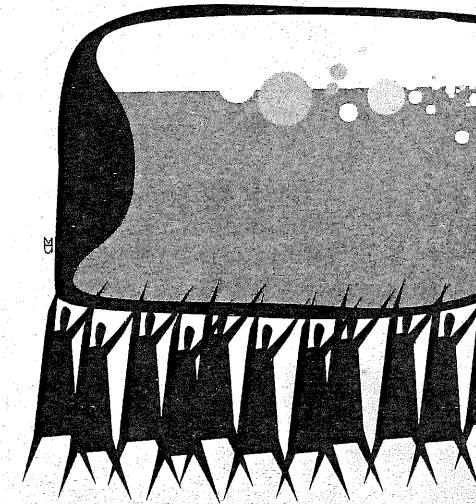


- Bora, Tanıl, "Faşizmin Halleri", *Birikim*, sayı 133.
- Bora, Tanıl, "Neo-Faşizmin Yükselişi, Anti-Faşizmin Krizi, MHP Tartışmaları", *Birikim*, sayı 138.
- Eatwell, Roger, "Fascism", Roger Eatwell ve A. Wright (der.), *Contemporary Political Ideologies*, Londra, Pinter, 1999, s.180-205.
- Eatwell, Roger, "Introduction: What are political Ideologies", Roger Eatwell ve Anthony Wright (der.), *Contemporary Political Ideologies*, N.Y., Pinter, 1996.
- Gregor, A.J., *The Fascist Persuasion in Radical Politics*, Princeton, Princeton University Press, 1974.
- Griffin, Roger ve Matthew Feldman, *Fascism: Critical Concepts in Political Science*, Londra, Routledge, 2004
- Guichonnet, Paul, *Mussolini ve Faşizm*, İstanbul, İletişim Yay., 1998.
- Hitler, Adolf, *Kavgam (Mein Kampf)*, İkinci Kitap, İstanbul, Kağan Kitabevi, 1966
- Jelev, Jelü, *Faşizm: Totaliter Devlet*, Milliyet Yay., 1994.
- Kamenka, Eugene, "Totalitarianism", Robert E. Goodin ve Philip Pettit (der.), *A Companion to Contemporary Political Philosophy*, Oxford, Blackwell, 1995, s.629-638.
- Merkel, Peter H., "Democratic Development, Breakdowns, and Fascism", *World Politics*, cilt 34, no. 1, Ekim 1981, s.114-137.
- Mosses, George, *The Crisis of German Ideology*, N.Y., Groset and Dunlap, 1964.
- Nolte, Ernst, *Three Faces of Fascism*, N.Y., Holt Rinehart and Winston, 1969.
- Payne, Stanley G., "Fascism: A Working Definition", Roger Griffin ve Matthew Feldman (der.), *Fascism: Critical Concepts in Political Science*, Londra, Routledge, 2004.
- Sartori, Giovanni, *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, Ankara, Yetkin Yayınları, 1999.
- Sternhell, Zeev, "Fascism: Reflections on the Fate of Ideas in Twentieth-Century History", Michael Freeden (der.), *Reassessing Political Ideologies*, Londra, Routledge, 2001, s.92-115.
- Sternhell, Zeev, *Neither Right nor Left*, Berkeley, University of California Pres, 1986.
- Şaylan, Gencer, *Çağdaş Siyasal Sistemler*, Ankara, TODAİE Yayınları, no. 192, 1981.

KORPORATİZM

ÖZGÜRLÜKTEN YOKSUN BİR
"ÜÇÜNCÜ YOL" VAADI

G. GÜRKAN ÖZTAN

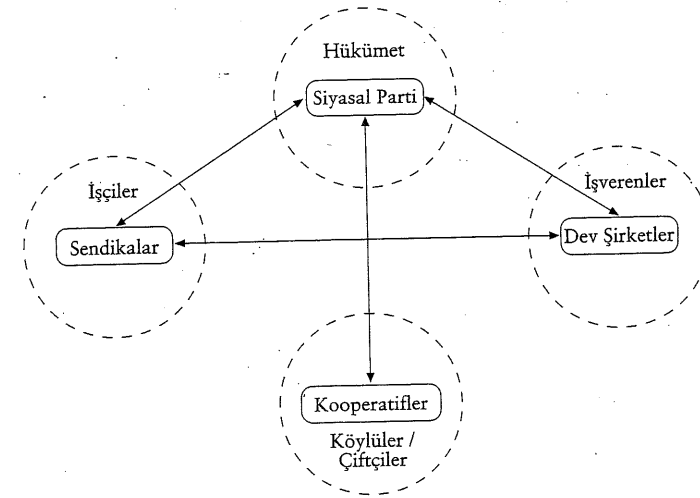


Öndokuzuncu yüzyıl, liberal ve sosyalist düşüncenin birbiri ile kıyasıya rekabet ettiği bir ideolojiler asrıdır. Her iki düşünce sistemi arasındaki etkileşim ve çatışma, hem 'politik olan'ın yeniden inşasına hem de sosyo-ekonomik yapıların içeriğinin değişmesine yol açmıştır. 19. yüzyılın sözü edilen düşünsel atmosferinde, liberal ve sosyalist projelere, farklı nedenlerden ötürü muhalefet eden bir grup ideolog, "geleneksel" yapıların modern ihtiyaçlara cevap verecek şekilde yeniden tanımlanmasını ve işlevselleştirilmesini önermişlerdir. Bu çerçevede ileri sürülen savlar, zaman içerisinde, bir ideoloji olarak korporatizmin doğuşuna ve korporasyonların oluşumuna giden yolu açmıştır. Korporatizm, liberalizm ve sosyalizm dışında "üçüncü bir yol" vaat eden, çeşitli sosyo-ekonomik boyutları içeren politik bir projedir. Kutsal otorite kavramı, mutlakiyetçilik ve organik toplum görüşü, korporatist ideolojinin felsefi temellerini oluşturur. Endüstriyel kapitalizmin yükselişine ve sosyalist fikirlerin, sınıf bilincinin güçlenmesine entelektüel bir cevap verme amacı ile ortaya çıkan korporatizm, zaman içerisinde siyasal ve ekonomik hedefleri ve totaliter referansları olan bir ideoloji haline gelmiştir. Kendi içerisinde farklı varyantları

olan korporatist düşünce, liberal ve sosyalist birey-toplum anlayışı ile politik, ekonomik ve sosyal örgütlenme modellerinden farklı bir kavramsallaştırma çabasına girişmiştir. Hem ferdin 'biricikliğine' hem de fertler arasında, hak ve yükümlülükler bağlamında, eşitlik düşüncesine karşı çıkan korporatist ideoloji, öncelikle 19. yüzyılın ikinci yarısındaki ekonomik ve sosyal krizlerden beslenmiştir. Bu bağlamda korporatizm savunucuları, meslek kuruluşlarının tarih boyunca politik, ekonomik ve sosyal hayatta krizleri ve büyük kırılmaları önlediğini iddia etmişlerdir. Liberalizmi ve sosyalizmi deşilleme üzerine eklektik bir düşünce yapısına işaret eden korporatizm, 20. yüzyılın ilk yarısında, özellikle de iki savaş arası dönemde, devlet merkezli ekonomik disiplini yücelten, sınırları oldukça muğlak bir siyasal proje ve kalkınma hamlesi olarak itibar ve popülerlik kazanmıştır. Korporatizmin bu yükselişinde, iktidara gelen totaliter/otoriter rejimlerin tüm dünyada artış göstermesi ve 1929 krizinin etkisi yadsınamaz. Korporatizm tartışmalarında kilit meselelerden bir diğeri ise korporatist düşüncenin anti kapitalist olup olmadığıdır. Özel mülkiyete –hatta kimi örneklerde söylemsel olarak özel teşebbüse– verdiği önem ve mülkiyeti koruma konusunda geliştirmeye çalıştığı mekanizmalar, korporatizmin anti-liberal yanının aslında anti-kapitalist yönüne ağır bastığı hatta korporatist ideolojinin kapitalizmle çok sıkı ilişkili olduğu düşüncesini kuvvetlendirmiştir. Ancak bu çerçevede korporatizmin, salt bir kapitalist planlama şekline indirgenmesi ve yalnızca ekonomik parametreler ile izah edilmesi hatalı olur. Daha sonra örneklenilmeye çalışılacağı üzere korporatizm, planlı bir ekonomik yapının ötesinde "bütünlük-lü" bir siyaset ve toplum modeli inşa etme çabasıdır.

Görgül örnekler bakıldığında, en ince ayrıntısına kadar programlanmış, açık ve belirgin (saf) korporatist modeller ve pratikler kadar örtük ve sınırları belirsiz uygulamalara da rastlamak olasıdır. Bir başka deyişle, korporatif nitelikli kurumsal yapıların inşası ve işlerliği, kimi örneklerde yasal zeminde düzenlenirken birçok durumda da *de facto* olarak hayata geçirilmiştir. Akademik yazında, korporatizm ile faşizm arasında eş anlamlılık kuran yaklaşımlar mevcuttur. Gerçekten

ŞEMA 1
Korporatist Model Şeması



Kaynak: *Comparing Corporatist Models*, (der. M. Mancini), New York, s.34.

de demokrasinin ve liberal değerlerin kök saldığı toplumsal ve siyasal düzenlerde saf hali ile korporatizme rastlamak çok zordur. Buna ila-ven faşist düşünce ile saf korporatist sistemler arasında, uygulamadaki iç içe geçmişliğe, tarihsel olarak bilhassa Alman, İtalyan ve İspanyol örneklerinde tesadüf edilir. Birlik, otoritenin kutsallığı, disiplin, hiyerarşik örgütlenme gibi bir dizi kavram, faşizm ve korporatizmde ortak- taktır. Korporatizmin totaliter/otoriter rejimlerde uygulanabilirliğinin azımsanmayacak ölçüde kuvvetli olduğu da gerçektir. Ancak sözü edilen benzerlikler, faşizm ile korporatizm arasında birebir özdeşlik kurulması için yeterli değildir ayrıca korporatizmi sadece faşizmle birlikte düşünmek, korporatist ideolojinin yaygınlığını göz ardı etmek anlamına gelir. Öyle ki faşist olarak nitelendirilemeyecek birçok ülkede saf ya da karma korporatif tecrübeler mevcuttur. Özellikle iki savaş

arası dönemde, korporatist eğilimler birçok Avrupa ülkesinde tartışılmıştır ve kısmen belirli ölçülerde pratiğe geçirilmiştir. Ayrıca korporatist teorisyenler; teknokratlardan romantiklere, sosyal-Katoliklerden faşistlere uzanan farklı eğilimlerden gelmeleri itibari ile içinden konuştukları korporatist paradigma ile sözü edilen eğilimlerini bir şekilde uyumlaştırma çabasına girmişlerdir. Aralarındaki farklılıklara rağmen devlet, otorite ve toplumsal hiyerarşi kavramları üzerinde bir oydaşma sağladıkları da ileri sürülebilir.

Farklı uygulamalardan hareket ile korporatist düşüncenin temel eğilimleri ve pratikleri, literatürde çeşitli şekillerde sınıflandırılmıştır. Korporasyonların işlevine göre,¹ korporatist ideolojinin uygulama alanlarına göre,² içinde doğduğu rejimlere atfen (sosyalist/faşist/demokratik vs.), tarihsel sürece bakılarak³ yapılan kategorizasyonlar bu çerçevede ilk akla gelen örneklerdir. Son yıllarda korporatizmi, devlet korporatizmi ve liberal/neo-korporatizm şeklinde iki temel başlıkta inceleyen çalışmalara da rastlanmaktadır.⁴ Korporasyonların işlevi temel alınarak yapılan tahlillerde Parla'nın ifade ettiği solidarist korporatizm/faşist korporatizm ayrımı ön plandadır. Çok genel hatları ile korporasyonların, devlet tarafından sivil toplumu denetlemek, homojenleştirmek ve farklılığı bastırmak ile mükellef kamu organları gibi benimsendiği örnekler faşist korporatizm; birey ile devlet arasında "tampon" fonksiyonu gören "yumuşak versiyonu" ise solidarist korporatizm olarak adlandırılır.⁵ İçinde doğduğu rejime göre korporatizm kategorizasyonu yapılması ise korporatist ideolojinin iktisadi yanının değişik özelliklere sahip siyasal sistemlerle eklenme kapasitesine işa-

1 Örneğin bkz. T. Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İletişim, İstanbul, 2005.

2 Örneğin bkz. A. Göze, *Korporatif Devlet: XIX ve XX'inci Yüzyıllarda Avrupa'da Korporatif Devlet Teorileri ve Korporatif Devlet Sistemleri*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1968.

3 Örneğin bkz. H. J. Wiarda, *Korporatism and Comparative Politics: The Other Great "Ism"*, M. E. Sharpe, Londra ve New York, 1997.

4 Örneğin bkz. P. C. Schmitter, "Still the Century of Corporatism" *Trends Toward Corporatist Intermediation*, Sage Publications, 1979.

5 T. Parla, *a.g.e.*, s.98.

ret eder. Göze ise korporatif devletin sosyal, iktisadi, siyasi ve hukuki açılardan ele alınabileceğini ifade eder.⁶ Aralarındaki ilişkiyi göz ardı etmeksizin her boyutun ayrı ayrı değerlendirilmesi, korporatizmin hem düşünsel hem pratik yönlerini analiz etmek açısından faydalı olabilir. Korporatizmin tarihsel süreç içinde dört aşamadan geçtiğini iddia eden Wiarda ise konuya evrimci bir bakış açısı ile yaklaşmıştır. Howard J. Wiarda'ya göre korporatizmin ilk formu, tarihsel ya da "doğal" korporatizm olarak adlandırdığı ve birlik, grup kimliği ile cemaat dayanışması geleneğinden beslenen 'primitif' versiyondur. Pre-modern çağın bir ilişki şekli olarak "doğal" korporatizm, 'cemaatin/topluluğun bütünselliğini' ve 'uyumun ezeli ve ebedi yansımasını' temsil eder. Bir nevi sosyal çimento işlevi gören bu tip bir korporatizm, uluslaşma sürecinde kullanılan araçlardan birini oluşturur. Tarihsel perspektiften korporatizmin ikinci görünümü, Wiarda'nın "ideolojik korporatizm" diye adlandırdığı ve özellikle 19. yüzyılın ortalarından itibaren güç kazanan akımdır. Aydınlanma sürecinde yaşanan hızlı bireyselleşme ve sekülerleşmeye karşı zayıflayan cemaat bağlarını yeniden canlandırmaya yönelik bir cevap olan "ideolojik korporatizm", temel çerçevesine 20. yüzyılın başında ulaşmış ve Marksizm ile liberalizm arasında üçüncü büyük "izm" kimliğine kavuşmuştur. Hem Marksizm'in hem de liberal öğretinin bazı unsurlarını devralan "ideolojik korporatizm", güdümlü ve sınırlı bir pluralizm ile güçlü devlet imgesini harmanlamıştır. Yazarın "aşıkâr/belli (*manifest*) korporatizm" dediği üçüncü aşama ise Faşist İtalya'da, Nazi Almanya'sında, Vichy dönemi Fransa'da, Franco'nun İspanya'sında ve daha birçok otoriter ve totaliter rejimde uygulamaya konulan korporatizmdir. Bir yandan sözü edilen örneklerin çağrıştırdıkları olumsuzluklar bir yandan da İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin sosyo-ekonomik konjonktürü, korporatist ideolojinin popülerliğine son vermiştir. Wiarda'nın korporatizmin dördüncü formu olarak ifade ettiği ise "neo-korporatizm" dir. Yazarın da vurguladığı gibi neo-korporatizm, liberalizm ve parlamenta-

6 A. Göze, *a.g.e.*, s.5.

rizm ile uyumlu, çağdaş bir versiyondur.⁷ Tam bu noktada yukarıda bahsedilen devlet korporatizmi/liberal korporatizm temelli bir başka ayrımın mevcudiyeti gündeme gelmektedir. Çıkar gruplarının özellikleri (özerklik/bağımlılık, kendi arasında kopukluk/oydaşma kabiliyeti vs.) ve siyasal rejimin yapısı özellikle de parti sistemi (çok parti/iki parti/tek parti/hakim tek parti) ölçü alınarak geliştirilen bu tip bir kategorizasyon, daha çok içinde farklı alt-başlıkları içeren geniş bir sınıflandırma yöntemidir.

Korporatizmin farklı veçhelerini öne çıkarma metodu ile girişilen tüm bu çabaların, çok genel olarak, korporatist ideolojiyi dar ve geniş manada olmak üzere iki yönlü bir analize tabi tuttıkları anlaşılmaktadır. Bu çalışmada hedeflenen daha çok korporatist ideolojinin omurgasını oluşturan savları özetlemek ve yorumlamak ile sınırlıdır. Dolayısıyla sözü edilen amaca uygun olarak, korporatizmin belirgin özellikleri üzerinden bir tartışma yürütülecektir. Bu çerçevede öncelikle korporatizmin anti-liberal ve anti-sosyalist karakteri üzerinde durulacak, daha sonra ise korporatif devletin özellikleri ve korporasyonların işlevleri, İtalyan örneği dikkati alınmak kaydıyla çeşitli boyutları ile ele alınacaktır.

KORPORATİST SİSTEMLERİN DÜŞÜNSEL KÖKENLERİ VE TEMEL ÖZELLİKLERİ

Korporatizm, etimolojik olarak, Latince vücut anlamına gelen *corpus* sözcüğünden türetilmiştir. Toplum, “biyolojik bir vakıa”, bireylerden ve kurumlardan ayrı ve farklı bir organizma olarak değerlendirilen ve toplumların da tıpkı organik varlıklar gibi “kendine özgü” bir yaşamları olduğunu iddia eden organizmacı düşünüş, korporatizmin ilham kaynaklarından biridir. Maddi ve manevi değerlerin bir sentezi olarak algılanan toplumlar/milletler, kendilerini oluşturan unsurların tümünden üstün olarak tanımlanır. Organizmacı görüşün söz konusu temel argümanlarından yola çıkan korporatist ideoloji, sosyal yapının çeşit-

7 H. J. Wiarda, *a.g.e.*, s.16-22.

li unsurları arasında fonksiyonel anlamda bir bütünlük ve tamamlayıcılık ilişkisi olduğunu varsayar. Toplum, birbiri ile “organik” bağ içinde hareket eden dinamiklerden müteşekkil bir bütündür. Dolayısıyla korporatist paradigmada, sosyal dinamiklerin arasında içkin olarak bir uyumun mevcut olduğu ileri sürülür. Sosyal teşekküllerin söz konusu “kusursuz ahenginin” kaynaklarından biri dayanışma diğeri ise disiplindir. Dayanışma, organizasyonel bütünlüğün adeta ruhudur; disiplin ise ruhun canlılığını temin eder. Korporatizmde uyum ve dayanışma meselesi kadar sık tekrarlanan bir başka unsur da toplumsal yapının “hiyerarşik” bir özelliğe sahip olduğuna dair yapılan vurgudur. Hiyerarşi, toplumsal ve kurumsal işlerliği temin eden fonksiyonel bir mekanizmadır. Bireyin hakları ve ödevleri, onun sosyal hiyerarşi içindeki statüsüne göre tanımlanır ve belirlenir. Bir başka deyişle birey, ancak statü temelli hiyerarşik bir kolektivite bağlamında önem taşır.⁸ Şahsın ‘biricikliğine’ ve statüsünden bağımsız ferdi özelliklerine inanılmaz; kıymet atfedilmez. Ayrıca ast-üst ayrımına dayanan hiyerarşinin yüceltilmesi, bireyler/organizasyonlar arasında eşitsizliğin doğallaştırılmasına hizmet eder. Milliyetçi korporatizm olarak adlandırılacak gelenek içinde, birey-toplum ilişkisi temelinde öne çıkarılan, sosyal biraradallığın teminatı olarak şahsın, ulusu adına düşünmeksizin fedakarlık yapmasıdır. Ulusun “bütünlüğü” ve “biricikliği”, kendisi oluşturan bireylerin mevcudiyetinin üstündedir; fert, bu durumu takdir etmeli ve vazifesini gözünü kırpmadan ifa etmelidir. Korporatist paradigmanın sözü edilen ön kabulleri, Kadim Yunan’dan Ortaçağ Hıristiyanlık öğretilerine kadar bir dizi farklı kaynaktan beslenmiştir.

Bu bağlamda korporatist ideolojinin kökenleri üzerine mütevazı bir değerlendirme yapıldığında, Batı dünyasında sosyo-politik örgütlenme geleneğinin siyaset algılaması ve felsefesi ile yakından ilişkili olduğu görülür.⁹ Bu çerçevede organik toplum/devlet anlayışı ve Batı

8 P. J. Williamson, *Varieties of Corporatism: A Conceptual Discussion*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985, s.20.

9 Elbette korporatist düşünce yalnızca Batı dünyasına ait bir kavram ve pratik manzumesi değildir. Modern Korporatizme ilham veren Batı dışı kaynaklar da mevcuttur. Konfüçyüsizm, Budizm

tipi korporatif örgütlenme çabalarının üç temel düşünsel durağından bahsetmek mümkündür. Sözü edilen kaynaklardan ilki, kadim Yunan içinde evrilmiş olup Aristoteles'in toplum ve siyaset anlayışından ilham alır. Korporatist düşüncenin gelişimi üzerinde etkili olan bakış açılarından bir diğeri ise İncil'e istinat ettirilen toplum düzeni fikridir. Saint Paul'de açık bir şekilde görüldüğü üzere, birbiri ile uyumlu ve iç içe geçmiş işlevsel birimlerden müteşekkil bir toplum ideali, dini kitap ve öğretilere referansla savunulmuştur. Roma siyasal düşüncesi ve örgütlenmesi, korporatizm teorisinin dayanak noktaları başlığı etrafında değinilmesi gereken üçüncü başlıktır. Roma politik felsefesinin belirli ölçülerde kadim Yunan düşüncesinden etkilendiği malumdur. Roma cumhuriyetçiliği içinde korporasyona benzer grupların birer birim olarak siyasal ve kurumsal yaşamda etkin olduğu hatırlandığında, sistemin bireysel haklar ve çıkarlar temelinde değil gruplar esas alınarak işlediği gerçeği daha anlamlı hale gelmektedir.

Korporatist düşüncenin serüveninde kadim Yunan ve Roma'nın çözülmesi sonrasında yaşanan gelişmeler, modern korporatizmi anlamak için akıldaki tutulmasında fayda arz eden bazı öğeleri içinde barındırır. Korporatist düşüncenin Hıristiyanlık ile harmanlanarak belirgin hale gelmesi, Ortaçağ Avrupasında olmuştur. Bir yandan din kardeşliği ve cemaat ilişkisinin 'kutsiyeti' bir yandan da 'helal kazanç' düşüncesi, modern korporatizme miras olarak kalacak örgütlenme modellerini inşa etmiştir. 15. yüzyıla yaklaşıldığında ise dönemin sosyo-politik örgütlenmelerinin daha geniş ölçekte çoğaldığı tespit edilebilir. Özellikle yalnızca dini kurumlar değil; loncalar da büyümüş ve çeşitlenmiştir. Ticareti ve fiyatları denetleyen/düzenleyen loncalar, sosyal adalet ilkesini uygulayan mekanizmalar olarak varlığını sürdürmüştür. Ancak burjuvazi genişlemesi ve güçlenmesi ile birlikte, feodal yapı parçalanmaya başlamış; mutlak monarşi, hakimiyetini burjuvazinin yardımı ile tesis etmiştir. Monarşinin gücü tek elde toplaması sonucunda, kiliselerden loncalara kadar ge-

ve İslamiyet farklı şekillerde Batı dışı toplumlardaki sosyo-politik örgütlenmeleri etkilemiştir. Ancak korporatizmin bir ideoloji olarak tahlili daha çok Batı düzeyinde mümkün olduğundan sözü edilen etkilerden ayrıca söz açılmamıştır.

niş bir sosyo-ekonomik spektrumda gruplar güç kaybetmiştir. Fransız ihtilali, korporatif örgütlenmeler için zor bir dönemin başlangıcı olmuş, ayrıcalıkları süreç içinde nerede ise tümüyle ortadan kalkmıştır. 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, korporatist kurumların ilgasının 'total bir kaos' yaratmasından çekinen reaksiyoner bir grup, Batı dünyasında modern korporatizmin kuruculuğunu yapmıştır. Fransa'da La Tour du Pin, Charles Maurras ve Albert de Mun, Almanya'da Wilhelm Ketteler, İtalya'da Bosca ve İngiltere'de Henry Manning, farklı noktalara vurgu yapmakla birlikte korporatist ideolojinin genişlemesine katkıda bulunmuştur. 20. yüzyılın başlarından İkinci Dünya Savaşına kadar olan süreçte popülerliği hızla artan korporatizm, anti-liberal ve anti-sosyalist söylemini belirginleştirmiş ve kuvvetlendirmiştir. Sözü edilen zaman zarfı içinde 1929 krizi, önemli bir dönüm noktası olmuştur.¹⁰ Krizin etkisi ile birçok kapitalist ülke ekonomik ve politik programlarında değişikliğe gitmiştir. Neo-klasik iktisadın eleştirilmesi ve bir dizi ülkede krizden yegâne çıkış yolu olarak merkezi planlama ve devlet müdahaleciliğinin görülmesi, korporatist önlemleri gündeme getirmiştir.

Korporatizm ve Anti-Liberalizm

Korporatist düşünce, ilke olarak liberalizmin birey algısına ve ekonomik düzlemde idealleştirdiği piyasa düzenine karşıdır. Liberal görüşün ön plana çıkardığı birey ve bu bireyin 'bircikliği' ve 'özgür hareket etme kapasitesi', korporatist söylemin toplumsal bütünlük tahayyülü ile çatışmalıdır. Korporatist perspektife göre, birey üzerinden geliştirilen böyle bir söylem, toplumu atomize ederek "sosyal bütünlüğü" ve "disiplini" bozan bir argümanı içerdiğinden zararlı ve tehlikelidir. Kendi çıkarı peşinde hür bir şekilde koşan ve bireysel haklarını savunma bağlamında toplumsal meselelerden daha hevesli görünen insan modeli, toplumdaki "uyumu" ve "organik dengeyi" altüst ederek iktisadi geliş-

¹⁰ Korporatizmin iki savaş arası dönemde yükselme nedenleri arasında 1917 Devrimi'nden duyulan çekincenin de yer aldığı düşüncesini savunan isimler de mevcuttur. Bolşevik devriminin anti-kapitalist karakteri ve genelde dine, özelde Hıristiyanlığa karşı izlediği tutum, muhafazakâr eğilimli yazarları korkutmuştur.

meye de olumsuz etki eder. Entegre ve kontrollü bir ekonomik düzen hedefleyen korporatizm, kendi iktisadi rasyonalitesini kuran özgür müteşebbise de genellikle sempati ile bakmaz. Merkezi karar alma sürecinden bağımsız işleyen ekonomik faaliyetin krize içkin bir karaktere sahip olduğu iddia edilir. Örneğin Fransızların önde gelen korporatist düşünürlerinden La Tour du Pin'e göre hiçbir sınırlamaya tabi olmayan rekabetçi piyasa, iktisadi anlamda akla, mantığa uygun değildir çünkü yapısı gereği israfa neden olur. Mussolini İtalyasında yazan De Micheli ise özel çıkarlar arasındaki çatışmanın kendiliğinden piyasa mantığı ile çözülemeyeceğini, devletin müdahalesinin şart olduğunu ileri sürer.

Korporatizmin anti-liberal söylemi, yalnızca liberalizmin birey algılaması ve piyasa ekonomisine yaptığı vurgunun eleştirilmesi ile sınırlı değildir. Sosyo-ekonomik varsayımları olan korporatizm, daha önce de ifade edildiği üzere aynı zamanda hukuki önermelere sahip politik bir vizyondur. Korporatizmin siyasal hedefleri ile liberalizmin politik haklara ve örgütlenmelere bakışı arasında önemli fark vardır. Liberal siyasetin temel prensibi, bireyin devlet karşısında hukuksal bir teminata sahip olması ve kendi çıkarları doğrultusunda özgürce örgütlenerek siyasi iktidarın kaderini tayin etmesidir. Bu çerçevede çeşitli çıkar grupları içerisinde faaliyet gösteren birey, ortak menfaat doğrultusunda ittifak ilişkilerine girerek, iradesini karar alma organına iletir. Parlamento, ideal tanımı itibarı ile, sözü edilen iradenin yasal kurumu olarak bölgesellik ilkesine ve açık/katılımcı seçim sonuçlarına göre şekillenen eder. Dolayısıyla birey ve dinamik karakterli çıkar grupları, siyasal etkinliğin birinci dereceden aktörleri arasında mütalaa edilir. Korporatist düşünceye göre ise politik faaliyetin esas birimleri korporasyonlardır. Karar alma mekanizması içerisinde korporatif örgütlenmelerin büyük ağırlığı ve yetkisi vardır.

Korporatizmin Emek/Sermaye İlişisine ve Sosyalizme Bakışı

Liberalizmin temel savlarına karşı çıkan korporatist düşünce, aynı zamanda anti-sosyalist bir söyleme sahiptir. Kapitalist ekonominin ve sınırsız ekonomik özgürlüklerin toplumsal kargaşa ve eşitsizlik yarattı-

ğı bahsinde sosyalist perspektife yaklaşan korporatist düşünce, toplumsal sınıfların varlığı konusunda sosyalizm ile ters düşer. Korporatist düşünceye göre, sosyal sınıflara ve sınıf bilincine yapılan vurgu, sürekli bir ahenk içinde çalışan bir organizmaya benzetilen toplumun bütünselliğini inkar anlamına gelir. Sınıflar arası çatışmanın veri olarak kabul edilmesi, korporasyonların işlerliğini de teorik olarak ortadan kaldırır.¹¹ Sınıfsal bakış açısı yerine meslek örgütlerine dayalı bir modeli referans alan korporatizm, sosyolojik olarak analiz birimini farklılaştırır. Ayrıca sosyalizmin enternasyonellik vurgusu, milliyetçi yönü ağır basan korporatistler tarafından kabul edilemez bulunmuştur.¹² Dini argümanlar ile korporatist düşünceyi harmanlayan akımlarda da sosyalizm, materyalist bir düşünce sistematizmasının bir ürünü olarak görülüp reddedilmiştir.

Bu çerçevede korporatist ideolojinin emeğin ve sermayenin rolüne ve etkinlik alanlarının genişliğine dair tasavvuruna yakından bakmak önem taşımaktadır. Özel mülkiyeti, "doğal hukukun dokunulmaz bir unsuru" olarak kabul eden korporatist ideolojide, kapitalist ekonomi içerisinde yoksullaşan ve toplumdan yabancılaşma sürecine giren emek unsurlarına karşı beslenen duygularda bir korku atmosferi hakimdir. Çünkü ekonomik gelir seviyesi sürekli düşüş gösteren proletaryanın "sosyal uyum" mekanizmasının dışına çıkarak devrimci politikalar gütmesi olasıdır. Devrimcilik, bu manada, ister sosyalist düzeni tesis etme yönünde bir çaba sarf etme olarak algılasın isterse de daha katılımcı ve demokratik bir siyasal zemin oluşturmaya yönelik bir hamle şeklinde yorumlansın, her iki şekli ile de korporatizmin kesinlikle arzu etmediği bir durumdur. Korporatist düşüncede işçiler, sosyal hiyerarşideki konumlarını kabul etmeli ve "bütün içindeki vazifelerini" sorgusuz sualsiz yerine getirmelidir. Bu bağlamda işçi ücretleri ile işçilerin "toplumsal birlik" içinde tutulması arasındaki ilişkiye yoğunlaşmak zorunda kalan korporatist ideologlar, işçinin sosyal pozisyonu karşılığında alacağı ücretin tamamen piyasa mekanizmalarına bırakıl-

¹¹ A. Göze, *a.g.e.*, s.23.

¹² P. J. Williamson, *a.g.e.*, s.22.

masına muhalefet etmişlerdir. Dinsel argümanları kullanan kimi korporatist yazarlar, 'haklı ücret' kavramını ortaya atarak, ücretlerin serbest piyasa dışında belirlenmesini savunmuşlardır. İşçinin kendisi ve ailesi için yeme-içme, giyinme, barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılayabileceği kadar bir ücret almasının yeterli olacağı düşünülmüştür. Sözü edilen ücretlerin belirlenmesi çerçevesinde çıkan sorunların çözümünde, iş verenlerle emekçiler arasında korporatist kurumların sorumluluğu yüklenecikleri tahayyül edilmiştir.¹³ Milliyetçi yönleri ağır basan isimler, 'haklı ücret' referansına genellikle iltifat etmişler, bu uygulamanın ulusal kalkınmayı destekler nitelikte olduğunu iddia etmişlerdir. Özetle, korporatist kurumların aktif rol oynadığı ve ücretlerin derecelendirilmesi özelinde çok cömert olmayan iyileştirmelerin devrimci talepleri ve piyasa başıboşluğunu dizginleyeceği savı, korporatizmin emek ve emekçi kavramı üzerine geliştirdiği teoride belirleyici olmuştur.

KORPORATİST DEVLET VE KORPORASYONLARA BİÇİLEN ROLLER

Korporatist Devletin Özellikleri

Korporatist ideolojinin anti-liberal ve anti-sosyalist duruşu, hiyerarşik toplum anlayışı ile yakından ilişkilidir. "Disiplinli" bir sosyo-ekonomik yapılanma için korporatist devletin nasıl tarif edileceği ve hangi yetkiler ile donatılacağı konusu önem kazanmıştır. Korporatizmde devlet, sosyal ve kurumsal hiyerarşinin işlemlerini gözetken ve kollayan bir organdır. Tanrı ya da ulusal çıkar gibi "yüce bir amaç" ve moral değer üzerine kurulduğu varsayılan devlet, gücünü "Tanrı'nın hikmetinden" ve/veya "ulusun zaferlerle dolu şanlı geçmişinden" alır. Korporatist devlet, genel itibari ile, iktidarının meşruiyet zeminini ister ilahi bir kuvvete ister beşeri bir topluluğun "biricikliğine" dayasın, sonuçta referans noktasına zarar vermesi olası tüm ekonomik ve sosyal meselelere doğrudan müdahale etme hakkını kendinde görür.

¹³ P. J. Williamson, *a.g.e.*, s.35.

Devlet, korporatist ideolojide kendiliğinden teşekkül eden organik bir bütündür. Bu özelliği ile toplumsal sözleşme kuramlarının vaz ettiği çerçevenin dışında, toplumsal irade ile telif edilemeyecek bir niteliği içinde barındırır. Biyolojik bir bütün ile özdeş kılındığından korporatist devletin "kendine has bir yaşamı" olduğu düşünülmüştür. Bireylerin amaç ve çıkarlarından "farklı ve üstün" hedeflere ve menfaatlara sahip olan korporatif devlet, hem sosyolojik hem de tarihsel bir gerçeklik olarak ele alınmıştır. Bir başka deyişle devlet ve birey arasında, devlet lehine organik temelli bir hiyerarşi söz konusudur.¹⁴ Korporatist devlet, eşitlik ilkesine göre hareket eden bir örgütlenme değildir, öyle ki bireyler ancak toplumsal hayatta gördükleri işlev ölçüsünde değer kazandıklarından, eşitliği esas alarak faaliyette bulunmak devletin meşruiyet zeminini kuvvetlendirmez bilakis zayıflatır.

Korporatist ideolojinin liberalizm ve sosyalizmi eleştiren retoriği ve bu bağlamda sermaye ve emek gücüne yüklediği anlamlar dışında, devlete atfedilen roller çerçevesinde politik sistemin doğasına ilişkin savlarını da değerlendirmek gerekir. Korporatizmin demokrasi karşısındaki duruşu ve eleştirileri, "politik olan"a dair tasavvur edilen sistemin ipuçlarını vermektedir. Othmar Spann¹⁵ ve Franz Hitze gibi yazarların perspektifinden demokrasi, "hayali" bir rejimdir ve tam manası ile gerçekleşmesi mümkün değildir. Çoğunluğun isteği doğrultusunda karar çıkması ve uygulanması, "hakikat" temelinde değil nicelik esasına göre belirlendiğinden yararsızdır. Kettler'in özgür seçimlere ve evrensel oy hakkına dayanan bir sistem, toplumsal refaha değil düzensizliğe neden olacak ve özel mülke zarar verecektir. La Tour, Rathenau, De La Rocque gibi farklı eğilimlerdeki korporatist ideologlar da temsili demokrasi üzerine sert eleştiriler geliştirmişlerdir. Manolesco, kendi teknokrasi idealini ortaya koyarken temsili demokrasinin, endüstrileşmiş ekonomilerin ve kurumsal ihtiyaçlarının karşılanması özelinde modası geçmiş olduğunu iddia etmiştir. Devletin siyasal karar alma şekli, halkın çıkar-

¹⁴ A. Göze, *a.g.e.*, s.9, 10.

¹⁵ Spann'ın iktisat alanındaki görüşleri için bkz. O. Spann, *Types of Economic Theory*, G. Allen & Unwin Ltd., Londra, 1930.

Fransa'da Korporatif Temsil Tartışmaları ve La Tour du Pin

Fransa'da 19. yüzyılın son dönemlerinde, korporatist düşüncenin ideoloğunu üstlenen çok sayıda yazar ve din adamına rastlamak mümkündür. La Tour du Pin, Charles Maurras ve Albert de Mun kuşağı, sınıfsal uyumu hiyerarşik bir düzen içinde tesis etmeyi amaçlayan bir organizasyonel yapı tahayyül etmiştir. Sözü edilen yazarların genel eğilimi, korporasyonları, Fransız politik ve moral kültürünün geleneksel bir örgütlenmesi olarak değerlendirme yönündedir. Toplumsal ahengi esas alan korporasyon sistemini; liberalizmin, demokrasi taleplerinin ve Protestanlığın deforme ettiği düşünülmüştür. Dolayısıyla korporatif düzenin ihyasının, yaşanan siyasal, toplumsal ve ekonomik çalkantıları durduracağı, sorunları ortadan kaldıracığı ileri sürülmüştür.* Emile Durkheim, Charles Benoist ve Simonde de Sismondi gibi dönemin önemli isimleri, korporatist temsil sistemi çerçevesinde çeşitli modeller üretmişlerdir. Bu çerçevede temel meselelerden ilki, toplumsal formasyonu oluşturan birimin saptanması olmuştur. Korporasyonların, toplumsal yapının "tek" birimi olduğuna dair ileri sürülen sav, korporasyonların ve fertlerin birlikte düşünülmesi gerektiğini kabul edilen yaklaşımın gerisinde kalmıştır. Bu durum, ikili meclis modellerinin geliştirilmesinde etkili olmuştur.

Örneğin genel oy ilkesini başta olmak üzere demokratik usulleri eleştiren Sismondi, iki meclisli bir yapı öngörmüştür. Bu yapının önemli bir bölümünü oluşturan ikinci meclis, korporatif ilkelere uygun olarak yapılandırılmalıdır. Benoist, parlamentonun terkihi konusunda Sismondi ile benzer görüşleri dile getirmiştir. Ayrıca Fransa'da sosyal-Katolikler diye anılan ve kısa zamanda Almanya, Belçika ve Hollanda gibi diğer Avrupa ülkelerinde de kendilerine sempatican bulan bir ekolün varlığı dikkate değerdir. İlk büyük toplantılarını 1904 tarihinde Lyon kentinde gerçekleştiren sosyal-Katolikler, korporatif temsil usulünü benimsemişlerdir. Korporatist temsil tartışmaları çerçevesinde değinilmesi gereken diğer bir başlık, temsil edilecek menfaatlerin tecessüm ettiği organların çeşitliliği meselesidir. Devlet mekanizmaları içerisinde temsil edilecek korporasyonların tespiti noktasında da dönemin yazınında fikir ayrılığı söz konusudur. Meslek örgütlerini öne çıkaran

larına göre değil disipline olmuş "ulvi" amaçlara göre programlanmalıdır. Öyleyse nasıl bir siyasal temsil ve örgütlenme modeli takip edilecektir. Bu soruyu cevaplayabilmek için korporatif temsil sisteminin nasıl oluşturulduğu incelenmelidir. Korporasyonlar, sosyo-ekonomik birim olmanın ötesinde, kimi örneklerde, devletin siyasal mekanizmaları içinde temsil edilerek politik örgütlenmenin aktörleri haline gelmiştir. "Haklar, ancak işlev ve görev karşılığında verilir" önermesi ile hareket

(*) M. Hawkins, "Corporatism and Third Way Discourses in Inter-war France", *Journal of Political Ideologies*, cilt 7 (3), 2002, s.302, 303.

yaklaşımlar çoğunluğu oluşturmakla birlikte aile örgütlenmelerini temel alan yorumlara ve karma modellere rastlamak olasıdır. Ancak tüm bu tartışmaların ötesinde, korporatist yazarlarda demokrasi karşı kimi zaman saldırgan bir üsluba varan bir bakış açısı hakimdir. Genel itibarı ile Kıta Avrupasında özeldense Fransa'da, korporatizm tartışmaları içinde yer alan temsil sorunu üzerine fikir üreten etkili isimlerden biri olan La Tour du Pin, 1890'lı yılların düşünsel atmosferini yansıtmada çabasında aktarılması gereken korporatist ideologların başında gelmektedir. La Tour'un temel meselesi, "istikrar ve sürekliliğin" nasıl sağlanabileceği sorusuna siyasal düzlemde yanıt bulmaktır. Meşrutî monarşi fikrine yakın bir düşünür olan La Tour, meclisteki sirkülasyondan şikâyetçidir. Ona göre içinde çeşitli siyasî görüşleri barındıran, dinamik bir parlamento, "işler" bir siyasî organ değildir. Her görüşün ya da her çıkarın parlamentoda temsilini savunmak, "istikrarı" feda etmek anlamına gelir. Yalnızca "devletin bekası" ve "toplumsal uyumun devamlılığı" için zorunlu olan menfaatler ve düşünceler, mecliste ifade edilmelidir. La Tour'a göre temsilciler, üç ana kategori çerçevesinde mecliste bulunmalıdır. Birinci kategoriyi vergi mükellefleri oluşturmalıdır. Eyalet yapısı ya da komünler için bir araya gelmesi tasarlanan mükellefler, vergi koyma işi ile vazifelenen bir meclisin (Mebus Meclisi) temsilcilerini seçerler. Yasama konusunda yetkili olmayan bu meclis, devlet gelirlerinin ve harcamalarının takibi ve denetimi ile de sorumlu kılınmıştır. La Tour'un modelinde diğer iki kategoriyi oluşturan üniversiteler/kiliseler ve meslek kuruluşları, 'Eyalet Meclisi' denilen bir yapı içinde temsil edilirler. Eyalet meclisi de kendi içinde dört alt-meclisten oluşur. Tarımla ilgili meslek kollarından oluşan, sanayi başlığı içinde yer alan meslek kollarından oluşan, serbest meslek dahilindeki alanlardan bir araya gelen ve kamu hizmeti gören korporasyondan gelen temsilcilerden müteşekkil yapı, eyaletin meseleleri hakkında karar verme fonksiyonunu görür.*

Görüldüğü üzere La Tour, daha çok danışma işlevini yürüten bir korporatif yapı öngörmüştür. Bu meclis, hangi menfaatlerin kamusal tartışma içine taşınabileceğini belirleyen bir yapıdır. Demokratik çoğulculuk ve rekabetçi çıkarların temsili, korporatizmin amaçları ile bağdaşmayan bir formülasyon içinde dile getirilmiştir.

eden korporatist yazarlar, hakkın kaynağını korporasyonlarda gördükleri için, temsil hakkını da bireyler yerine korporasyonlara vermenin daha isabetli olacağını ileri sürmüşlerdir. Korporatif temsili esas alan bir sistemde, tüm korporasyonlar parlamento içinde kendine yer bulmalıdır. Bu bağlamda parlamento içinde görev yapacak korporasyon temsilcisinin seçilme şekli de önemlidir. Genellikle, korporasyona dahil olan birey, özellikle sıkı örgütlenmelerde, tüm yetkilerini korporasyo-

(*) A. Göze, *Korporatif Devlet: XIX ve XX'inci Yüzyıllarda Avrupa'da Korporatif Devlet Teorileri ve Korporatif Devlet Sistemleri*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1968, s.60, 61

nun yetkili organına devreder. Bu noktadan hareketle parlamentoda korporasyonu temsil edecek vekilin tayini yine korporasyonun yetkili organınca gerçekleştirileceğini ifade etmek mümkündür. Parlamentoda faaliyet gösteren temsilci, çoğu zaman kendini tayin eden organ adına ve korporasyonun menfaatini temel alarak hareket etmekle yükümlüdür. Korporasyonun yetkili organının temsilciyi görevden alma hakkına sahip olduğu ise açıktır. Siyasal partilerin korporatizm içerisindeki rolleri konusunda net belirlemeler yapmak oldukça güçtür. Ancak siyasal partilerin var olduğu korporatist “karma” yapılara rastlanılmıştır. Yine de korporatizmin siyasal parti örgütlenmesine karşı olmamakla birlikte, tek parti sistemine daha yakın bir konumda durduğu ifade edilmelidir. Görgül örnekler, bu tespiti destekler niteliktedir. Bu bağlamda İtalya’da korporatizmin yapılandırılmasına göz atmak gerekir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında korporatif devlet özelliklerinin ilk kez ve net bir şekilde gözlemlendiği İtalya’da,¹⁶ devlet-parti örgütlenmesi çerçevesinde yürürlüğe konan politikaların başta Avusturya, Portekiz ve İspanya olmak üzere, çok sayıda ülkeye örnek oluşturduğu ileri sürülebilir. İtalyan faşizmi, bir yandan toplumsal ve iktisadi alanı “disipline” etme kaygısı güderken bir yandan da özel mülkiyeti ve girişimciliği koruma çabasıdır. Bu çerçevede Mussolini, özel teşebbüse devletin denetiminde, ulusun menfaatleri için çalışmak ve faydalı olmak kaydı ile sıcak baktığını ancak politik gerçekler ve çıkarlar uğruna devletin müdahale hakkının saklı olduğunu ileri sürmüştür.¹⁷ Milleti, “gerçek mevcudiyetine devlet için ulaşan bir organizma” olarak nitelendiren İtalyan faşizmi, önce 1922-1933 yılların arasında “faşist sendikalizmi” uygulamış; 1934’ten sonra ise korporasyon modeline tam geçişi sağlamıştır. Bu süreçte korporatist temsil mekanizmaları tedrici olarak işlerliğe geçmiştir. 1926 tarihli 563 sayılı kanun ile tüm toplu iş ilişkileri sıkı bir kontrol mekanizmasına tabi tutulmuş ve iktisadi kuruluşların

16 İtalya’da korporatizm fikrinin 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yavaş yavaş dile getirilmeye başladığı ileri sürülebilir. Özellikle Ballaini ve Persico, erken dönem korporatizm savunucuları arasında sayılabilir.

17 Benito Mussolini, *Fascism: Doctrine and Institutions*, Rome, 1935, s.135, 136.

hepsi devlete bağlı hale getirilmiştir. Her meslek kolunda faaliyet gösterme hakkına sahip tek bir sendika tanınmış ve bu sendikaya kamu hukuku teşekkülü statüsü verilmiştir. 17 Mayıs 1928’de 1019 sayılı yasa ile ise milletvekilleri meclisi, korporatif meclis mahiyetine dönüştürülmüştür. Yerel düzeyde ise daha önce il ekonomik meclisleri olarak teşiş edilen kurumlar, 1931 yılında 875 sayılı kanun ile “Korporatif Ekonomi Yerel Meclisleri”ne çevrilmiştir. Son aşamada tüm muhalif sendikal örgütlenmeler dağıtılıp iktisadi-toplumsal formasyon devlet merkezli dönüştürüldükten sonra Korporasyonlar Milli Meclisi 206 sayılı kanunla İtalyan devletin temel organlarından biri olmuştur.¹⁸

Korporatif temsil sistemine teoride çeşitli eleştiriler yöneltilmiştir. Söz konusu eleştiriler şu şekilde özetlenebilir: Korporatif temsilin ister “saf” ister “karma” modeli olsun, milli egemenlik ve eşitlik düşüncesi ile çatışmaktadır. Ulusun hakimiyetinin temsili, ancak o ulusun bütünüünün temsili ile mümkündür; sadece sosyal kurumlardan ibaret olmayan ulusun korporasyonlar aracılığı ile temsili gerçekleştirilemez. Genel oy prensibini esas alan siyasal temsil yerine korporasyonların çıkarlarının temsil edilmesinin demokrasi ve temsilde hakkaniyet fikri ile bağdaşmadığı rahatlıkla ileri sürülebilir.

Korporasyonların Temel İşlevleri

Yukarıdaki kavramsal çerçeve içinde, birbirine bağlı hareket eden temel birimlerin ne olduğu sorusu, korporatizmin ön gördüğü sosyo-ekonomik modelin sınırları ile yakından ilgilidir. Korporatizm ideolojisine göre, toplumun moleküler unsurları, meslek grupları ve bu grupların inşa ettikleri örgütlerdir (korporasyonlardır). Meslek örgütlerine verilen bu önemin ilk kapsamlı örneğini, 19. yüzyılın sonunda, Emile Durkheim’in *The Division of Labor in Society* adlı eserinde görmek mümkündür. Durkheim çalışmasının önsözünde, ekonomik yaşamdaki anomalinin ve disiplin yoksunluğunun “kamu ahlakını” çökerttiğini, bu durumdan kurtulmanın yegâne yolunun ise kendi içinde birleş-

18 Bkz. P. J. Williamson, *Varieties of Corporatism: A Conceptual Discussion*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985, s.83-103 ve A. Göze, a.g.e., s.106-134.

miş, örgütlenmiş korporasyonlardan geçtiğini iddia etmiştir. Durkheim'a göre korporasyonlar, hem mesleki denetimi ve ahlaki koruyacak hem de devlet ile toplum arasında ara unsur vazifesi görerek siyasal/toplumsal bütünleşmeyi kolaylaştıracaktır.¹⁹

Korporasyon, ilkesel temelde, sermaye ve emeğin aynı temsili oluşum içerisinde yer aldığı bir organizasyonel yapı olarak düşünülmüştür. Diğer bir ifade ile, iktisadi faaliyete katılan işveren, işçi ve teknik ekibin mecburiyet prensibine dayanarak aynı teşekkül içerisinde toplanmasıdır. Mecburiyet ilkesinin birbiri ile yakından ilişkili iki yönü vardır. Birincisi, ekonomik sürece katılan tüm grupların, iradeleri aranmaksızın korporasyona üyeliğinin zorunlu olmasıdır. Diğeri ise, korporasyonun aldığı kararların tüm üyelerini bağlayan bir özelliğe sahip olmasıdır.²⁰ Korporasyonların bir başka önemli özelliği, ülkesellik anlamında tekliği referans alan bir kurumsallaşma yönetiminin benimsendiği yapılar olmalarıdır. Bir başka deyişle, bir meslek kolunda kurulan korporasyon, o ülkenin ulusal sınırları içerisinde taktır; aynı iş kolunda birden fazla korporasyonun faaliyetini sürdürmesi olanaksızdır. Bu çerçevede altı çizilmesi gereken hususlardan biri, korporasyonların meslekler arası niteliğidir. İktisadi süreç içinde birbiri ile ilişkisi olan meslek kolunda istihdam edilenler ve teknik personel, işverenler ile bir araya gelmesi şeklinde özetlenebilecek bu özellik, korporasyonlara atfedilen düzenleyicilik rolünün bir gereği olarak ifade edilmiştir.

Korporatist düşünce yazınına bakıldığında, korporasyonun sınıf çatışmasını ortadan kaldırarak işlevselliğin ön plana çıktığı bir sadakat türünü tesis ettiğine inanıldığı açığa çıkmaktadır. Örneğin Albert de Mun, korporasyonu, işverenler ile işçilerin birlikte oluşturduğu ve karşılıklı görev esasına dayalı bir organizma olarak tarif etmiştir. Literatürde korporatizmi savunan yazarların çoğunlukla hemfikir olduğu konulardan biri ise korporasyonların ekonomik ilişkileri düzenleme bağlamında fonksiyonel özelliğe sahip olduklarıdır. Bu çerçevede korporasyonların fiyat düzenleme işlevini, tekel pozisyonunu is-

¹⁹ bkz E. Durkheim, *The Division of Labor in Society*, Free Press, New York, 1964.

²⁰ A. Göze, *a.g.e.*, s.21, 22.

Ziya Gökalp ve Korporatizm

Türk Milliyetçiliğinin önemli isimlerinden Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* adlı eserinde, "milli dayanışmayı güçlendirmek" başlığı altında korporatizme ilişkin görüşlerini ifade etmiştir. Durkheim etkisinin açıkça hissedildiği metinde Gökalp, korporatizmi daha çok ulus-devletin ve iktisadi birliğin inşa sürecinde kullanılacak bir mekanizma olarak yorumlamış ve konuyu meslek etiği ve "milli ahlak" temelinde ele almıştır:

"Her millet, toplumsal işbölümü sonucu olarak, bir takım meslek ve uzmanlık, topluluklarına ayrılır: mühendisler, doktorlar, müzisyenler, ressamalar, öğretmenler, yazarlar, askerler, avukatlar, tüccarlar, çiftçiler, fabrikatörler, demirciler, marangozlar, hallaçlar, terziler, değirmenciler, fırıncılar, kasaplar, bakkallar vb. bu topluluklar karşılıklı olarak birbirine gerekli ve muhtaçtırlar. Birbirlerine yaptıkları hizmetler, bu karşılıklı muhtaç olmalar bir çeşit dayanışma değil midir? Bu çeşit dayanışmanın güçlenmesi için, önce, iş bölümünün, ancak ortak vicdana sahip olan bir toplum içinde ortaya çıkması şarttır. Başka başka milletlerden olup da aralarında ortak vicdan bulunmayan toplulukların işbölümü, gerçek işbölümü niteliğinde değildir... Mesela eski Türkiye'de, Türkler ile Müslüman olmayanlar ortak bir ekonomik hayat sürüyorlardı. Fakat aralarındaki işbölümü, gerçek bir işbölümü değildi. Karşılıklı bir asalaklıktı. Çünkü Türkler ile bu Türk olmayan unsurlar arasında ortak bir vicdan yoktu. Türkler Müslüman olmayanların siyasal asalaklarıydılar; Müslüman olmayanlar da Türklerin ekonomik asalaklarıydılar. Milletlerarası ekonomik ilişkilerde bu biçimdedir.

Bu çeşit dayanışmanın güçlenmesi için ikinci şart da meslek topluluklarının bütün ülkeyi kapsayan milli kurumlar şeklinde organlar meydana getirmesinden sonra, her meslek topluluğunda meslek ile ilgili bir ahlakın oluşmasıdır... Bununla birlikte bu meslek ahlaklarının müeyyideleri de vardır. Mesleğe ait görevlerin bu yaptırımları, her meslek örgütüne has olarak bulunması gereken haysiyet divanlarıdır.

Kişilerin meslek uzmanlarına karşı hayatlarını, onurlarını, hürriyet ve menfaatlerini koruyacak yegâne yaptırım, işte bu meslek ahlakı ile ilgili örgütler ve yönetmeliklerdir. Bunlar var olmadıkça, çeşitli meslekler arasında gerçek bir dayanışma var olamaz.

Milli birliğin güçlendirilmesi, toplumsal düzenin ve ilerlemenin, milli hürriyet ve bağımsızlığın temelidir. Milli dayanışmayı güçlendirmek için de, vatani, medeni ve mesleki ahlakların güçlendirilmesi, yükseltilmesi gerekir."

Z. Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Toker Yayınevi, İstanbul, 2005, s.96-98

tismar etmeden gerçekleştireceği varsayılmıştır. Korporasyonlara duyulan bu güvenin arka planında Orta Çağ lonca sistemi ile düşünsel bağlamda kurulan ilişki ve korporasyonların kamusal bir denetim/gözetim mekanizmasına tabi olacağına dair beslenen inanç ön plana çıkmıştır. Korporasyonlara yüklenen bir diğer rol, üretimin düzenlenmesine ve kontrolüne ilişkindir. Endüstriyel ilişkiler yumağında korporas-

yonlar, bir yandan hammadde temini prosedürünü rasyonelleştirirken bir yandan da üretim kapasitesini arttırmaya yönelik girişimlerde bulunacaktır. Ayrıca satış oranlarının optimumu bulması, ürün standardizasyonu ve üretim teknolojilerinin güncellenmesi gibi teknik meseleler, korporasyonların 'görev alanına' dahildir. Rathenau ve von Moellendorff gibi korporatist yazarlar, mamul malın yurtiçi ve yurtdışında satışını da korporasyonların üstlenmesi gerektiğini iddia etmişlerdir. Manolesco, yalnızca verimli alanlarda yatırımın sağlanması ve teşviki, ulusal düzeyde üretimin hangi aşamalarda yapılacağını kararlaştırılması, sermaye yatırımı ve diğer finansal hareketlerin denetimi, kredi tahsisinin sınırları gibi farklı başlıkları içeren düzenleme örneklerini korporasyonların işlevleri olarak görmüştür. Müteşebbislerin, üretimin her aşamasında, iktisadi ve siyasal istikrarı gözeterek şekilde hareket etmelerini temin için gerekli anlaşmaların korporasyonlar bünyesinde yapılması ise geniş ölçüde kabul görmüştür.

Korporasyonlara yüklenen bir diğer rol de, ücretlerin/maaşların belirlenmesi ve düzenlenmesidir. Bu çerçevede, korporatizm ve emek ilişkisini incelediğimiz bölümde söz ettiğimiz korporatizmin 'haklı ücret' yorumu, birinci dereceden bir referans kaynağı olmaktadır. Ancak bir başka üzerinde durulması gereken nokta, Manolesco'nun öne çıkardığı emeğin fiziksel dağılımı meselesidir. Bazı korporatist yazarlar, korporasyonların ücretlerin belirlenmesinin ötesinde ulusal kalkınma hızını arttırmak için emeğin belirli coğrafi alanlarda ve/veya sektörlerde yeniden konumlandırılmakla mükellef olduğunu düşünmüşlerdir.

Fiyat, ücret ve üretimin düzenlenmesi dışında mesleklerin, içsel yapılanmaları dahil olmak üzere, yeniden gözden geçirilmesi meselesi de korporatist literatürde karşılaşılan başlıklardan biridir. Endüstriyel üretim, satış ve dağıtım çerçevesinde, her aşamanın belirli pozisyonları için gerekli/ihtiyaç duyulan niteliklere sahip kişileri kararlaştırmak, korporasyonların işidir. Meslek eğitimi ve çıkrılık bahsinden iç disiplinin sağlanmasına kadar uzanan bu düzenleme fonksiyonunun korporatistlerce üzerinde uzlaşılmış bir modeli olmamakla birlikte De la Rocque'tan Manolesco'ya kadar farklı eğilimlerden yazarların tümü-

nün önem atfettiği ve temel gördüğü bir özellik olması itibari ile dikkate değerdir. Tüm bunlara ilaveten La Tour gibi kimi korporatist yazarların, "sosyal adalet" ve "sosyal barışın" ancak ve ancak korporasyonlar aracılığı ile gerçekleşebileceğini savunduklarını eklemek gerekir.

Genel bir değerlendirme ile korporasyonların çok temelde devletten yasal düzeyde ayrı olmakla birlikte yarı-resmî çalışan ve kamusal düzenlemelerde yetkili merciler ile beraber davranan organizasyonlar olduğu düşünülebilir. Çoğunlukla üretim ve istihdam koşullarının tümünü tayin ve denetim ile yüklenendirilen korporasyonlara üyelik genellikle zorunludur. Üyeleri üzerinde yaptırım gücüne sahip olan korporasyonlar, sermaye ile emek arasındaki problemleri çözecek/üstünü kapatacak şekilde kurumsallaştırılmak istenmiştir.

GENEL DEĞERLENDİRME

Korporatizmin bir ideoloji olarak belirmesi 19. yüzyılın ortalarına denk düşmekle birlikte ne 19. yüzyılın son çeyreğinde ne de 20. yüzyılda tek bir korporatizmden söz açmak nerede ise imkansızdır. Bununla birlikte korporatizm, iki savaş arası dönemde oldukça popülerlik kazanmış bir akımdır. Öyle ki bu dönemde korporatist düşünce üzerine çok sayıda makale ve kitap yayımlanmış; kimi yazarlar, 20. yüzyılın 'korporatizm asrı' olacağını iddia etmiştir. Otoriteryan ya da görece demokratik korporatist örnekler ve din temelli ya da se-



Türk milliyetçi düşüncesinin önemli isimlerinden Ziya Gökalp (1876-1924), korporatizmi savunurken özellikle siyasi partilerin temsiline önem veriyor, toplum içinde bireylerin "hak yerine vazife" düsturuyula hareket etmesini istiyordu.

küler versiyonlar bu konjonktürde ortaya çıkmıştır. Sınıf çatışması ve Bolşevik ihtilali ihtimalinden korkan Almanya ve İtalya, liberalizm ve hızlı bireyselleşmeden çekinen Portekiz ve İspanya başta olmak üzere²¹ iki savaş arası Fransa'sı²² dahil birçok Avrupa ülkesinde ve Türkiye'de korporatizm bir yöntem olarak farklı düzeylerde uygulanmıştır.

Türkiye özelinde korporatist düşüncenin kökleri üzerine yapılan kısa bir değerlendirmede Ziya Gökalp'in düşünsel mirasının belirleyici niteliği yadsınmaz. Pratiğe bakıldığında ise tek parti döneminde özellikle 1930'lu yıllarda korporatif sistemlere benzeyen bazı düzenlemelerin kısmen hayata geçirildiği kaydedilebilir. 1929 Buhranının etkilerini göstermesi ile birlikte,²³ tasarrufu ve yerli malı kullanımını temel alan bir "milli iktisat" politikası geliştirmeye çalışan elit, ekonomik alanın denetimine büyük önem vermiştir. Dolayısıyla 1930'ların önemli özelliklerinden biri devletin, izlediği devletçilik politikası ve bu sayede İktisadi Devlet Teşekkülleri dışında da ekonomik yaşamı düzenleyen yasal tedbirlere başvurmasıdır. Sözü edilen durumun etkisi ile sıkı korporatif bir sisteme fazla ihtiyaç duyulmamıştır. İstişare niteliğinde bir kurul olarak oluşturulan Alî İktisat Meclisi'nin görevlerinin, 1936 tarihli İş Kanununun, 1938 tarihli Basın Birliği Kanununun içerisinde korporatizmi çağrıştıran maddeler mevcuttur ancak tüm bu yasaların korporatist amaçlara hizmet etmek için tasarlandığını söylemek güçtür. Ayrıca daha net korporatif izler taşıyan İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği (1934), lokal bir örgütlenmeden ibarettir.²⁴ Genel bir değerlendirme ile tek parti döneminde sözü edilen uygulamaların sınırlı ve sistematik olmadığını ifade etmek mümkündür. Toplum-

21 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. S. Royo, "A New Century of Corporatism? Corporatism in Spain and Portugal" *West European Politics*, cilt 25, no. 3, 2002.

22 Bu konuda bkz. M. Hawkins, "Corporatism and Third Way Discourses in inter-war France", *Journal of Political Ideologies*, 7 (3), 2002, s.301-314.

23 1929 Krizinin Türkiye'ye etkileri için bkz. Ö. Uyanık ve U. Kıpıl, *Türkiye Millî İktisat Tarihi*, Kaynak, İstanbul, 2001.

24 Daha ayrıntılı bilgi için bkz. A. Makal, "Türkiye'de Tek Parti Dönemi ve Korporatizm Tartışmaları", *Toplum ve Bilim*, no. 93, 2002.

sal örgütlenme isteğinin ve düzeyinin düşüklüğü kuşkusuz bu bağlamda önemlidir.²⁵

Latin Amerika'da 1930'lu yıllarda yükselişe geçen korporatizm ise Katolik genelgelerden (*Rerum Novarum* ve *Quadregessimio Anno*) ve Avrupa'daki korporatist sistemlerden ilham almıştır. Brezilya'da Getulio Vargas ve Arjantin'de Juan Peron iktidarları, korporatizmin Latin Amerika özelindeki net pratiklerine emsal oluşturur.²⁶ Asya ve Afrika'da sözü edilen dönemde Batı tipi (ideoloji haline gelmiş) korporatist düşünceden ve uygulamalardan bahsetmek ise daha zordur. İkinci Dünya Savaşı'nın bitimi ile birlikte daha çok Alman ve İtalyan örnekleri ile özdeşleşen korporatizm, gözden düşmüş ve pejoratif bir çağrışıma konu olmuştur. 1960'lı ve 70'li yıllarda ciddi ekonomik sorunlar ile karşı karşıya kalan birçok Üçüncü Dünya ülkesi, özellikle güçlenen işçi sınıfını pasifize etmek için "sosyal uyumun yeniden canlandırılması" bahanesi ile korporatist olarak nitelendirilebilecek önlemlere başvurmuşlardır. Sıkı ekonomik düzenlemeler ve koordinasyonu arttırmak adına güdümlü meslek grupları ile iktisadi alana devletin müdahalesi, Arjantin'den Endonezya'ya kadar bir dizi ülkede gündeme gelmiştir. Latin Amerika'da, Uzak Asya'da,²⁷ ağırlıklı olarak 1970'li yıllarda, militarizm ve otoriter eğilimler ile devlet korporatizmi iç içe geçmiştir. Ancak üzerinde durulması gereken temel nokta sözü edilen ülkelerin bu uygulamalara korporatizm adı vermekten kaçınmalarıdır. Bu durum korporatist etiketinin itibar kaybını net bir şekilde gözler önüne serer. Hemen hemen aynı dönemde, endüstrileşmiş Batılı ülkelerde ortaya çıkan neo-korporatizm ise 'liberal' ya da 'toplumsal' betimlemeleri ile parlamentarizme bağlı, sosyal/sosyal demokrat politikalarla desteklenmiş bir anlayışa tekabül eder.²⁸ Burada üzerinde durulması gereken en önemli noktalardan biri, burjuvazinin

25 Bu bağlamda farklı bir yorum için bkz. A. Kansu, "Türkiye'de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, İletişim, İstanbul, 2001, s.253-267.

26 H. J. Wiarda, *a.g.e.*, s.78.

27 Sözü edilen zaman diliminde Güney Kore, Tayvan, Singapur ve Hong Kong, farklı düzeylerde olmak kaydı ile korporatist politikalara başvurmuşlardır.

28 B. Jessop, "Corporatism, Parliamentarism and Social Democracy", *Trends Toward Corporatist Intermediation*, Sage Publications, 1979, s.206.

özerkliğinin ve demokratik kültürün yaygınlığının korporatist politikaların düzlemini belirlediğidir. Devletin şemsiyesi altında faaliyet gösteren burjuva sınıfının edilgenliği, çıkar gruplarının dışsal bağımlılığının yüksek olması, demokratik zeminde ittifak kurma/oydaşma alışkanlığının yokluğu, korporatist uygulamaları otoriter/totaliter politik projeler ile eklemleyebilir. 1980'li yıllara gelindiğinde, neo-liberal teorinin ideologları ve İngiltere'de Thatcher, ABD'de Reagan dönemi uygulamaları, korporatist politikaların doğrudan eleştirilerek rafa kaldırılmasına neden olmuştur. Birçok Avrupa ülkesi de benzer politikaları, aşamalı olarak hayata geçirmiştir. Berlin Duvarının yıkılması ve SSCB'nin dağılması sonrasında hızlanan Avrupa entegrasyon çabaları, korporatizm tartışmalarını bir başka noktaya taşımıştır. Bu çerçevede, ulusal ölçekte Avrupa özelinde zayıflayan korporatist temelli politikalar ve örgütlenmeler, uluslararası platformda, özellikle de AB örneğinde, bir başka formülasyon içinde yükselişe geçmiştir. Uluslararası boyutta fonksiyonel temsilin teşvik edilmesi, önemi azımsanmayacak bir eğilime işaret etmektedir. Doğu Avrupa ve Rusya bağlamında korporatizm üzerinden yürütülen tartışmalar ise güncelliğini korumaktadır. Bölgede liberalleşme ve demokratikleşme sürecinde karşılaşılan toplumsal ve ekonomik sorunların giderilmesi için neo-korporatist önlemlere başvurulup başvurulmaması meselesi, ucu açık bir tartışmaya zemin oluşturmaktadır.²⁹ Genel bir değerlendirme ile modern korporatizmin birbirinden farklı görünümlere sahip olduğu ifade edilebilir. Yalnızca ekonomik bir proje olmayan korporatizm, siyasal ve sosyal açılımları ile ülkeden ülkeye ve aynı ülkede zamandan zamana çeşitlilik arz etmektedir.

OKUMA ÖNERİLERİ

Türkiye'de akademik literatüre araştırmacı gözü ile dışarıdan bakıldığında, korporatizm bağlamında ilk göze çarpan husus, korporatizm üzerine yapılan çalışmaların çok az sayıda olduğudur. Akademia, uzun süre korporatizm başlığını bir inceleme konusu olarak ele almamıştır.

²⁹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. H. J. Wiarda, "Is Comparative Politics Dead? Rethinking the Field in post Cold War Era", *Third World Quarterly*, cilt 19, no. 5, 1998.

Bu durumun oluşmasında korporatizmi salt faşist rejimlere özgü bir sistem olarak değerlendirme alışkanlığının rolü büyüktür. Türkçe'de Ayferi Göze'nin *Korporatif Devlet: XIX ve XX'inci Yüzyıllarda Avrupa'da Korporatif Devlet Teorileri ve Korporatif Devlet Sistemleri* adlı doçentlik tezi, bu çerçevede değerlendirilmesi gereken ilk kapsamlı çalışmadır. İstanbul Üniversitesi yayınlarından 1968 yılında basılan Göze'nin tezi, korporatif temsil teorisi, "karma korporatif" sistem ve "tabii korporatif" sistem adı ile üç temel bölümden oluşmaktadır. Göze, çalışmasında korporatizmin dayandığı temel ilkelere çeşitli ülkelerde korporatif sistemi savunan yazarlara kadar geniş bir yelpazede ana noktalara temas etmiştir. Ayrıca yazar, çeşitli dönemlerde farklı ülkelerde uygulanan korporatif sistemlerin anayasa ve yasalardaki izdüşümlerine de bakmıştır. Zafer Toprak'ın *Toplum ve Bilim Dergisi*'nde yayımlanan "Türkiye'de Korporatizmin Doğuşu" adlı makalesi, tarihsel bir perspektiften konuya ışık tutmaktadır. Türkçe'de korporatizm konusu etrafında, Türkiye özelinde sorgulayıcı ve ufuk açıcı en önemli çalışma ise şüphesiz, Taha Parla'nın *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm* (İletişim Yay.) adlı çalışmasıdır. Parla, Ziya Gökalp'in düşüncelerini mercek altına alarak, Türkiye'deki korporatizm fikrinin doğuşunu ve içerdiği dönüşümleri birincil kaynaklardan okuyucunun değerlendirmesine sunmuştur. Yazarın çalışmasını daha da ilginç kılan temel özellik, Gökalp'teki korporatizm ile Kemalist ideoloji ve uygulama arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koymasındır. Yine Türkiye'deki farklı düzenlemeleri araştırmasının merkezine koyan A. Makal'ın *Toplum ve Bilim Dergisi*'nde yayınlanan "Türkiye'de Tek Parti Dönemi ve Korporatizm Tartışmaları" başlıklı makalesi, zaman zaman Parla'nın genel teorisine eleştiriler getiren bir diğer kaynaktır. İlyas Söğütü'nün 2004 tarihli *Liberal Düşünce Dergisi*'nde yayınlanan "İmparatorluktan Ulus Devlet'e Geçiş Sürecinde İdeoloji Arayışı: Solidarist Korporatizm" makalesi, yakın dönem çalışmalarından bir diğeridir. Ayrıca tüm bu çalışmalara, Ümit Cizre'nin Türk sendikacılığı ile korporatizm ilişkisini ele alan makalelerini eklemek gerekir: "Korporatizm ve Türk Sendikacılığı I" ve "Korporatizm ve Türk Sendikacılığı II" (*Birikim*, 41-42, 1992). İyimser bir yorumla, Türkçe'de konuyu ele alan kaynakların yol açılığının genç araştırmacıları bu sahadaki boşlukları doldurma konusunda heveslendirme potansiyeline sahip olduğu ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- Durkheim, E., *The Division of Labor in Society*, Free Press, New York, 1964.
- Gökalp, Z., *Türkçülüğün Esasları*, Toker Yayınevi, İstanbul, 2005.
- Göze, A., *Korporatif Devlet: XIX ve XX'inci Yüzyıllarda Avrupa'da Korporatif Devlet Teorileri ve Korporatif Devlet Sistemleri*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1968.
- Hawkins, M., "Corporatism and Third Way Discourses in Inter-war France", *Journal of Political Ideologies*, cilt 7 (3), 2002.
- Jessop, B., "Corporatism, Parliamentarism and Social Democracy", *Trends Toward Corporatist Intermediation*, Sage Publications, 1979.
- Kansu, A., "Türkiye'de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, İletişim, İstanbul, 2001.
- Makal, A., "Türkiye'de Tek Parti Dönemi ve Korporatizm Tartışmaları", *Toplum ve Bilim*, no. 93, 2002.
- Mussolini, B., *Fascism: Doctrine and Institutions*, Roma, 1935.
- Parla, T., *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İletişim, İstanbul, 2005.
- Royo, S., "A New Century of Corporatism? Corporatism in Spain and Portugal" *West European Politics*, cilt 25, no. 3, 2002.
- Schmitter, P. C., "Stil the Century of Corporatism" *Trends Toward Corporatist Intermediation*, Sage Publications, 1979.
- Spann, O., *Types of Economic Theory*, G. Allen & Unwin Ltd., Londra, 1930.
- Uyanık, Ö. ve Kıpıl, U., *Türkiye Milli İktisat Tarihi*, Kaynak, İstanbul, 2001.
- Wiarda, H. J., *Corporatism and Comparative Politics: The Other Great "Ism"*, M. E. Sharpe, Londra ve New York, 1997.
- , "Is Comparative Politics Dead? Rethinking the Field in post Cold War Era", *Third World Quarterly*, cilt 19, no. 5, 1998.
- Williamson, P. J., *Varieties of Corporatism: A Conceptual Discussion*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985.
- , *Corporatism in Perspective: An Introductory Guide to Corporatist Theory*, Sage Publications, Londra, 1989.

Dizin

- 12 Eylül 30, 31
1848 devrimleri 168, 172, 201, 206, 262, 334
1917 devrimi 204, 205, 211
1917 Sovyet Devrimi 341, 430
1951 Frankfurt Kongresi 278, 285
1968 hareketleri 360
ABD hegemonyası 289
ABD Kongresi 284
Adorno, Theodore 223-227, 229, 250, 251, 490
Afrika 41, 311, 342, 343, 498, 539
Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni 459
akıl çağı 2, 129
aktivist 359, 486, 494
Alman İdeolojisi 17, 18, 43, 45, 176, 177, 183, 252
Alman
İşçi Kadınları 429
kültürü 331
milliyetçiliği 142, 333, 335, 336, 488
Nasyonal Sosyalist Partisi 480
romantizmi 142, 331, 335, 336
Sosyal Demokrat Partisi 210, 264, 270, 287, 303, 430
Hıristiyan Demokratlar 287
Almond, G. A. 29
alternatif yapılar 454
Althusser, Louis 10, 23-26, 28, 34, 43, 44, 230-236, 244, 245, 250, 251
altın çağ 17, 40, 51, 287, 294
altyapı-üstyapı metaforu 35
American Woman Suffrage Association 420
Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi 56, 111, 418, 440
Amsterdam Kongresi 272
anarko-kapitalistler 371, 407
anarko-sendikalist hareket 359
anarko-sendikalizm 388, 389
anarşi 123, 235, 270, 362, 363, 373
anarşist 98, 172, 197, 354, 355, 357-365, 369, 370-372, 374, 376, 377, 379, 383, 384, 389, 390-392, 395, 396, 401, 404-409, 427, 437
feministler 407
gelenek 370, 406
komünistler 389
kuramcı 354, 355, 361, 369, 396, 401, 405, 407
paradigma 355
anarşizm
klasik 360, 362, 363, 399
Anderson, Perry 249, 259, 282, 303, 312, 322, 327, 329, 346, 348
androjen
kültür 450
toplum 450
anonim kitle toplumu 313
antik üretim tarzı 16
antik Yunan 184, 260
antropoloji 34, 232, 498
antropometri 498
apolitik 353
araçsal akıl 224
Araplar 339
Arendt, Hannah 83, 104, 113, 322, 348
aristokrasi 51, 86, 143, 144